

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ**PROBLEM ISSUES OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE: PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING MINORS**

Марченко О.А., к.ю.н.,

доцент кафедри кримінального процесу

Одеський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань кримінального процесуального законодавства України, які стосуються засад кримінального провадження щодо неповнолітніх. Досліджені кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче законодавство щодо заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб неповнолітнього віку. Розглянуті результати наукових досліджень щодо особливостей та доцільного обсягу кримінально-правових та кримінально-процесуальних правообмежень щодо неповнолітньої особи, яка опинялася у сфері кримінального правосуддя. Проаналізовані положення кримінального процесуального кодексу, які закріплюють особливий порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх, а саме порядок притягнення та реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб, що відтворюється в певній спеціалізації судової системи у сфері здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Зауважено, що за чинним кримінальним процесуальним законодавством засади кримінального провадження визначаються у Главі 2 КПК є загальними засадами кримінального провадження, які стосуються змісту та форм кримінального провадження, певних кримінально-процесуальних понять та категорій, спрямовані в більшості своїй на захист прав та законних інтересів суб'єктів кримінального правосуддя без відносно їхнього віку. Визначено, що сфера правового регулювання кримінального правосуддя щодо неповнолітніх потребує суттєвих змін. Що саме підтверджує наявність підстав для впровадження кардинальних змін у відправлення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх шляхом впровадження елементів відновного правосуддя, різних форм вирішення кримінально-правового конфлікту поза сферою здійснення традиційного кримінального провадження (з залученням певних верств громадянського суспільства). Саме це реформування має торкнутися вищого теоретичного рівня – визначення загальних засад (принципів) кримінального провадження щодо неповнолітніх, шляхом уточнення певних їхніх сутнісних особливостей. В той же час особливий підхід у визначенні критеріїв співвідношення тяжкості вчиненого діяння та особистісних властивостей (соціального, психофізичного характеру) неповнолітньої особи, у встановленні справедливої пропорційності між ступенем суспільної небезпеки злочину та доцільним обсягом суворості кримінально-правових заходів та кримінально-процесуального примусу, у здійсненні особливого порядку кримінального провадження щодо неповнолітньої особи. Необхідна більша чіткість та повнота правового регулювання порядку кримінального провадження щодо неповнолітнього, його звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, що мають обумовлюватися законодавчими вимогами щодо здійснення особливого підходу (порядку) у здійсненні кримінального правосуддя щодо неповнолітньої особи.

Ключові слова: звільнення, неповнолітні, досудове розслідування, принципи, кримінальне провадження, відповідальність.

The article is devoted to the study of problematic issues of the criminal procedural legislation of Ukraine, which relate to the basics of criminal proceedings against minors. The criminal, criminal procedural and criminal executive legislation regarding measures of criminal legal influence, which are applied to minors, were studied. The results of scientific research on the peculiarities and appropriate scope of criminal-legal and criminal-procedural legal restrictions on minors who were in the field of criminal justice were considered. The provisions of the Criminal Procedure Code, which establish a special procedure for criminal proceedings against minors, namely the procedure for bringing and implementing criminal responsibility and punishing minors, which is reproduced in a certain specialization of the judicial system in the field of criminal proceedings against minors, are analyzed. It is noted that according to the current criminal procedural legislation, the principles of criminal proceedings are defined in Chapter 2 of the Code of Criminal Procedure, which are the general principles of criminal proceedings, which relate to the content and forms of criminal proceedings, certain criminal procedural concepts and categories, mostly aimed at protecting the rights and legitimate interests of sub objects of criminal justice without regard to their age. It was determined that the sphere of legal regulation of criminal justice in relation to minors needs significant changes. What exactly confirms the existence of grounds for the introduction of radical changes in the administration of criminal justice for minors by introducing elements of restorative justice, various forms of resolving criminal-legal conflict outside the scope of traditional criminal proceedings (with the involvement of certain layers of civil society). It is this reformation that should affect a higher theoretical level – the definition of the general principles (principles) of criminal proceedings against minors, by clarifying certain of their essential features. At the same time, a special approach in determining the criteria for the relationship between the severity of the committed act and the personal properties (social, psychophysical character) of a minor, in establishing a fair proportionality between the degree of social danger of the crime and the appropriate scope of the severity of criminal-legal measures and criminal-procedural coercion, in the implementation of a special procedure for criminal proceedings against a minor. Greater clarity and completeness of the legal regulation of criminal proceedings against a minor, his release from criminal liability with the use of coercive measures of an educational nature, which must be determined by legislative requirements for the implementation of a special approach (procedure) in the implementation of criminal justice against a minor, is necessary.

Key words: dismissal, minors, pre-trial investigation, principles, criminal proceedings, responsibility

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах, коли кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче законодавство розвивається шляхом гуманізації заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб неповнолітнього віку, ідея (принцип) невідворотності відповідальності спрацьовує на користь теоретичної посилки, що головне запобіжне значення щодо них має сам факт настання (чи не настання) кримінальної відповідальності, а не обсяг кари як такої. Необхідність спеціальних норм про відповідальність та покарання неповнолітніх за діяння, передбачені кримінальним законом, обумовлена принципами законності,

справедливості й гуманізму, економії кримінальної репресії. Відповідно до цих принципів доцільним є обмежитися щодо таких осіб порівняно більш м'якими заходами, достатніми для забезпечення виправлення тих, хто порушив закон. Загальноновизнаним є те, що суспільство не вправі пред'являти до неповнолітніх такі ж суворі вимоги, які воно ставить до своїх дорослих громадян. Досить часто щодо неповнолітніх достатніми є заходи виховного і педагогічного, а не карального характеру.

Отже, звільнення неповнолітніх осіб від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (далі ПЗВХ) на підставі

ст. 97 та ч. 2 ст. 105 КК є спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності, який регламентується особливою відокремленою системою кримінально-процесуальних правових норм. Ця особливість обумовлюється, насамперед, специфічністю соціально-психологічних та психофізичних властивостей, які відтворюються в відмінній поведінці неповнолітньої особи під час здійснення досудового слідства, судового розгляду справи. Серед типових особливостей, зазвичай, виокремлюється суттєва соціально-правова уразливість неповнолітніх, яка за відсутності достатнього життєвого досвіду, знань та навичок, нестійкості психічних процесів, імпульсивності та емоційності у підсумку призводять до підвищеного конформізму та схильності до стороннього впливу. Відповідно, маємо погодитися із Є.С. Назимко в тому, що неповнолітні в більшій мірі є потенційними об'єктами залякування, морального та фізичного тиску, що може призвести до неправдивих зізнань, байдужості щодо захисту своїх прав, свобод та законних інтересів [13, с. 6, 296–299].

Тож, безумовно, проблема дотримання правового статусу неповнолітньої особи, яка перебуває в сфері кримінального правосуддя, є доволі актуальною. Не врахування біологічних, психологічних та соціальних особливостей неповнолітніх можуть позначитися на законності та справедливості кримінальної репресії щодо них. Відповідно призвести до настання суттєвих негативних наслідків у разі застосування суворого (тим більш необгрунтованого) кримінального та кримінально-процесуального примусу. Відчуження від суспільства, недотримання правослужняного способу життя, подовження злочинної діяльності із значною долею вірогідності очікують дитину, яка зазнала несправедливого покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Питання що стосуються кримінального провадження щодо неповнолітніх розглядаються у працях Вечерова Є.М., Голубов А.Є., Дмитришина Т.І., Карпенко М.О., Левандаренко О.О. Деякі аспекти регулювання кримінально-процесуального порядку застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності була предметом розгляду таких дослідників, як Г.І. Глобенко, Л.В. Головко, А.Є. Голубової, О.А. Губської, О.Г. Добровольської, І.Г. Івасюка, М.О. Карпенка, В.М. Кобернюка, Г.Р. Крета, О.О. Левандаренко, І.В. Леоненко, В.О. Меркулова, Н.В. Неледві, Д.Й. Никифорчука, Р.В. Новака, Г.В. Рося, В.В. Романюка, В.В. Шендрика. Окрему групу досліджень становлять ті, які безпосередньо не присвячені кримінально-процесуальному порядку звільнення від кримінальної відповідальності, проте містять у собі критичні зауваження та пропозиції стосовно удосконалення кримінального правосуддя, загалом, дані процесуального характеру, які стосуються проблем визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження, гарантій дотримання прав та інтересів особи, яка перебуває у сфері кримінального правосуддя, а отже опосередковано і в сфері звільнення від кримінальної відповідальності. Це роботи Ю.П. Аленіна, О.С. Анненкова, В.К. Волошинової, В.І. Галагана, Р.Г. Гасанова, Ю.А. Гурджи, В.Т. Маляренка, В.В. Навроцької, А.М. Стебелевої А.Ю. Строгана, Р.В. Тарасенка. Однак, питання щодо реалізації засад кримінального провадження щодо неповнолітніх не вичерпали себе.

Отже, метою цієї статті є дослідження проблемних питань кримінального процесуального законодавства що стосуються засад кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Результати наукових досліджень взаємовпливу особливостей та доцільного обсягу кримінально-правових та кримінально-процесуальних правообмежень щодо неповнолітньої особи, яка опинялася у сфері кримінального правосуддя, завжди відтворювалися у доведенні необхідності поглиблення специфічності здійснення судочинства щодо даної категорії осіб,

які вчиняли суспільно небезпечне діяння. Особливістю є те, що такого висновку доходили як кримінологи, предметом дослідження яких здебільшого були питання, пов'язані із кримінально-правовими аспектами некарального впливу на неповнолітніх, із інститутом покарання неповнолітніх у кримінальному праві України, особливостями звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування тощо. Так і вчені, які безпосередньо досліджували кримінально-процесуальні особливості здійснення судочинства в Україні щодо неповнолітньої особи, процесуальне становище неповнолітнього, особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх, особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх тощо.

Оскільки в проблемах реалізації розглядуваного нами інституту звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності відтворюються загальні проблеми здійснення судочинства щодо неповнолітніх, маємо звернути увагу на те, що об'єднує дані дослідження за змістом та сутністю пропозицій. Узагальнений аналіз результатів кримінологічних та кримінально-правових досліджень (Є.М. Вечерова, Є.С. Назимко, Т.Г. Пономарьова, Н. Федорчук) [1, с. 12; 13, с. 6, 28, 267, 296–299; 12, с. 9, 13–14, 18; 15, с. 5, 8, 10, 14; 19, с. 360, 361, 364] доводить те, що на сучасному етапі приведення вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародно-правовими стандартами, позитивним міжнародним досвідом особливої актуальності набувають результати вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх, взагалі, практики впровадження «відновного правосуддя» – як елементу ювенальної юстиції, як альтернативи кримінальному судочинству, як обов'язкового доповнення до традиційної судової системи, зокрема. Зміст, сутність, ознаки таких понять як «ювенальне правосуддя», «відновне правосуддя» (складові ювенальної юстиції) безумовно відтворюють особливі форми розв'язання кримінально-правового конфлікту, де однією із сторін є неповнолітня особа. Тож все частіше складовою доктринальних тлумачень специфіки кримінального правосуддя щодо неповнолітніх стає обговорення необхідності утворення паралельної позасудової системи вирішення кримінально-правових конфліктів, надання особливого значення кримінально-процесуальному порядку застосування інститутів примирення (медіації), пробації тощо. Саме на підставі результатів дослідження зарубіжного законодавчого та правозастосовного досвіду у сфері реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх доводиться доцільність стратегічного докорінного реформування чинної системи кримінального правосуддя для неповнолітніх шляхом вилучення окремих справ неповнолітніх правопорушників із системи кримінального правосуддя та їхнього розгляду у рамках спеціальних громадсько-виховних інституцій (різновиди посередництва, зустрічей, конференцій тощо), де мають відкрито обговорюватися наслідки вчиненого, досягатися угоди щодо матеріальної та моральної компенсації потерпілому.

У наукових дослідженнях суто процесуального характеру (А.Є. Голубов, М.О. Карпенко, О.О. Левандаренко, В.В. Романюк) [2, с. 8–9, 34–51, 157–180; 5, с. 133–152; 9, с. 13–35, 121–136; 17, с. 9, 14] також наголошується на тому, що одним із варіантів запровадження особливої форми вирішення справ щодо неповнолітніх є створення в Україні системи ювенальної юстиції, яка має відтворитися у подальшому вдосконаленні системи судочинства щодо неповнолітніх, у створенні в Україні особливої форми вирішення кримінальних справ щодо цих осіб, у спрямуванні діяльності учасників провадження на виконання специфічних завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх, у розв'язанні у судових рішеннях питання про вид та міру покарання, про застосування ПЗВХ тощо.

Тож якщо систематизувати та класифікувати зазначені нами дослідження як кримінально-правового так і процесуального характеру, слід зазначити, що бачення щодо організаційно-правового забезпечення особливого порядку кримінальних проваджень щодо неповнолітніх є досить різним. Пропозиції вчених коливаються від докорінної зміни із запровадженням елементів відновного правосуддя, а отже вирішення кримінально-правових конфліктів поза сферою кримінального правосуддя, до організаційного удосконалення безпосередньо чинної системи правосуддя, її подальшої спеціалізації (запровадження посади судді у справах неповнолітніх у складі загальних судів; введення спеціалізованих судів; здійснення більш поглибленої класифікації судів шляхом утворення спеціалізовано-галузевих судів, які мають спеціалізуватися на кримінальному провадженні справ певного характеру та витоків поведінки неповнолітнього тощо).

Розгляд питання щодо змісту та сутності відновного правосуддя, механізмів його впровадження знаходяться поза межами нашого дослідження. Не заперечуючи той факт, що стратегічним напрямком удосконалення кримінального процесуального законодавства України має стати впровадження елементів відновного правосуддя щодо неповнолітніх, поширення сфери вирішення кримінально-правового конфлікту, де однією із сторін є неповнолітня особа, поза сферою кримінального правосуддя з залученням різних громадських організацій та об'єднань, – тем не менш вважаємо, що сьогодні наразі стоїть питання удосконалення чинного кримінально-процесуального порядку реалізації особливих кримінально-правових інститутів відповідальності та покарання неповнолітніх, взагалі, звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ, зокрема. І це удосконалення має здійснюватися в межах визначених у чинному кримінально-процесуальному законодавстві особливих інститутів здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, а також у відповідності до основних та спеціальних засад (принципів) кримінального провадження щодо неповнолітніх.

У цьому зв'язку ми не можемо оминати той історичний факт, що в кримінально-процесуальному законодавстві України виокремлення особливостей порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх відбулося значно раніше ніж у кримінальному законодавстві. Так доповнення кримінального процесуального законодавства новим Розділом восьмим «Провадження в справах про злочини неповнолітніх» відбулося ще у 1971 р., що має розглядатися як прогресивний законодавчий крок [18, с. 559–583]. Кримінальний процесуальний кодекс 1960 р. значно випереджав Кримінальний кодекс. Адже кримінально-правові особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх були визначені лише у новому КК 2001 р. у Розділі XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

До того ж, історичні тенденції ставлення законодавця України до питання регулювання порядку звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у попередньому столітті доводять наступне. За чинності у попереднього КПК (1960 р.) до 1993 року звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх могли застосовувати не лише судові органи: матеріали щодо неповнолітнього на попередніх стадіях процесу могли передаватися в комісію у справах неповнолітніх, які відповідно, окрім суду, могли застосовувати виховні заходи. Так до 1993 року у ст. 9 КПК, яка визначала порядок звільнення від кримінальної відповідальності з передачею матеріалів справи на розгляд комісії по справах неповнолітніх, йшлося про те, що суд, прокурор, а також слідчий за згодою прокурора у разі вчинення неповнолітньою особою діяння, яке не становить значної суспільної небезпеки, можуть припинити стосовно цієї особи кримінальне провадження та направити матеріали справи на розгляд

комісії по справах неповнолітніх. Регулювалася взаємодія органів дізнання, слідства та прокуратури із іншими державними органами, в складі яких були широко представлена громадськість, що дозволяло залучати суспільство до вирішення досить важливого питання – визначення доцільного обсягу кримінальної репресії стосовно неповнолітньої особи. Проте застосування примусових заходів виховного характеру покладалося лише на суд на підставі ст. 447 КПК, яка регламентувала порядок застосування судом до неповнолітньої особи примусових засобів виховного характеру. Право ж скасування цього заходу у зв'язку із виправленням неповнолітнього покладалося на комісію по справах неповнолітніх [18, с. 23–24, 581]. У 1993 р. комісії у справах неповнолітніх були позбавлені права вирішувати будь-які питання стосовно ПЗВХ. Всі справи про суспільно небезпечні діяння, вчинені неповнолітніми, були передані до суду. Постановою Верховної Ради України від 15 листопада 1994 р. комісії у справах неповнолітніх були ліквідовані [16, ст. 432, ст. 432]. Розглядувані норми набули нового змісту. Проте є всі підстави розглядати факт залучення комісії по справах неповнолітніх до вирішення кримінально-правового конфлікту як історичний досвід України у впровадженні елементів позасудового розгляду справи щодо неповнолітньої особи, коли справа вирішувалася взагалі не судовими органами, що є досить актуальним на сьогодні, враховуючи загальне спрямування судової системи до євро стандартів та позитивного світового досвіду.

Позитивним законодавчим фактом стало виокремлення у новому КПК (2012 р.) спеціальної Глави 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», яка містить окремі параграфи, значний перелік норм (з ст. 484 по ст. 502 КПК), в яких визначається кримінально-процесуальний порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх. Зокрема конкретній регламентації піддаються питання загальних правил кримінального провадження щодо неповнолітніх (ст. ст. 484–497) та питання застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності (ст. ст. 498–502) [7, с. 237–242]. В змісті кримінально-процесуальних норм як тих, що містяться у Главі 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», так і тих, що визначені в інших Розділах та Главах кримінально-процесуального законодавства, проте безпосередньо (або ж опосередковано) стосуються порядку притягнення та реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб, відтворюється певна спеціалізація судової системи у сфері здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього спеціальним суддею, особливий порядок проведення судового засідання та залучення захисника, законного представника підозрюваного (обвинуваченого) неповнолітнього віку, визначення додаткових обставин, які підлягають встановленню по таким справам, надання особливого значення психолого-психіатричній експертизі тощо, – є конкретизацією основних вимог, що містяться у загальних засадах кримінального провадження щодо неповнолітніх.

За чинним кримінально-процесуальним законодавством засади кримінального провадження визначаються у Главі 2 КПК [8, с. 7–14]. Якщо звернутися до конкретного змісту положень статей цієї глави (ст. ст. 7–29 КПК), маємо зауважити, що загальні засади кримінального провадження, які стосуються змісту та форм кримінального провадження, певних кримінально-процесуальних понять та категорій, спрямовані в більшості своїй на захист прав та законних інтересів суб'єктів кримінального правосуддя без відносно їхнього віку. За виключенням трьох положень: рівність усіх перед законом передбачає в широкому розумінні наявність додаткових гарантій для неповнолітніх під час кримінального провадження (ст. 10 КПК);

здійснення кримінального провадження в судах усіх інстанцій за загальним правилом у відкритому режимі допускає закрите судове засідання, якщо обвинуваченим є неповнолітній (ст. 27 КПК); при загальній вимозі виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень під час кримінального провадження в розумні строки, уточнюється той факт, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово (ст. 28 КПК).

Відповідно до основних засад кримінального провадження в Україні неповнолітні відносяться до особливої категорії осіб, які мають користуватися додатковими гарантіями в частині забезпечення законності, рівності перед законом та судом, поваги до людської гідності, забезпечення прав, свобод та особистої недоторканості під час здійснення кримінального правосуддя. Певні конкретні уточнення в положеннях загальних засад кримінального провадження щодо неповнолітніх є додатковими гарантіями захисту їхніх прав та законних інтересів під час здійснення кримінального правосуддя. Проте використання законодавцем таких оціночних категорій як «додаткові гарантії», «невідкладно» доводять те, що особливе значення все ж таки матиме суб'єктивний фактор. А отже рішення практично залежатиме від суддівського розсуду. В даному випадку ми маємо погодитися із Т.І. Дмитришиною, що стратегічною та тактичною підставою обґрунтування гуманістичного спрямування кримінального правосуддя щодо неповнолітніх має стати перегляд концептуальних основ та принципів призначення покарання неповнолітнім: через визначення критеріїв мінімального карального впливу та специфічного механізму оцінки пропорційності ступеня тяжкості вчиненого діяння та особливих особистісних властивостей винної особи; через подальше суттєве обмеження суддівського розсуду та наповнення новим змістом дискреційних повноважень судді, що у підсумку має бути спрямоване на дотримання прав та особливо важливих інтересів неповнолітнього, який перебуває у сфері кримінальної юстиції [3, с. 160–162; с. 9, 13]. Безпосереднім наслідком такого перегляду основ кримінального правосуддя щодо неповнолітніх стане більш повна та чітка формалізація відповідних кримінально-процесуальних законодавчих положень.

До того ж, в загальних засадах кримінального провадження ми не знайдемо принципових положень більш узагальненого характеру, які б взагалі спрямовували і законодавця, і суб'єктів правозастосування на дотримання особливого підходу при вирішенні будь-якого питання щодо неповнолітніх, на зміну системи взагалі. Необхідність дотримання особливого підходу у відправленні кримінального правосуддя стосовно неповнолітніх у широкому розумінні підкреслюється лише на рівні положень рекомендаційного характеру. Так сутнісною ознакою різних положень рекомендаційного характеру Вищого спеціалізованого суду України (Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ – № 223-1134/0/4-13 від 18.07. 2013 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх»), Пленуму Верховного суду України (Постанови Пленуму Верховного Суду України: «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» – від 15 травня 2006 р., № 2; «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» – від 16 квітня 2004 р., № 5) [4, с. 106–113, 145–151] є вказівка на те, що сучасні суди мають виходити із того, що дотримання прав, свобод та законних інтересів неповнолітнього у кримінальному правосудді (як під час досудового розслідування, так і у ході судового провадження) має зумовлювати особливий підхід та особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітньої особи. До того ж, підкреслюється те, що гарантією належного

захисту прав та законних інтересів неповнолітньої особи у кримінальному правосудді має стати не лише наявність особливостей у порядку виконання окремих дій процедурного характеру, але й в цілому суттєва зміна системи здійснення судочинства щодо цих осіб.

Проте ця необхідність суттєвих змін здійснення судочинства щодо неповнолітніх має бути визначена на законодавчому рівні. Існує декілька чинників, які посилюють актуальність формулювання спеціальних засад по відношенню до неповнолітніх. Серед таких наявність досить значної кількості суперечностей та невідповідностей між положеннями кримінального та кримінально-процесуального законодавства у сфері регулювання особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, взагалі, щодо реалізації звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ, зокрема. Нажаль наступність чинного КПК (порівняно із попереднім КПК 1960 р.) відтворюється в законодавчій недосконалості, недостатній чіткості кримінально-процесуальних положень, які визначають кримінально-процесуальний порядок реалізації звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 97 КК. До сьогодні ця недосконалість є характерною ознакою чинного кримінально-процесуального законодавства (про що більш конкретно в наступних підрозділах). Виокремлення особливостей кримінального правосуддя щодо неповнолітніх передбачає з'ясування того, наскільки чинні положення кримінально-процесуального законодавства в зазначеній сфері оптимальні за обсягом та змістом, чи відповідають своїй матеріальній основі – порядку та умов застосування, визначених у чинному кримінальному законодавстві? Адже кримінально-процесуальне законодавство є формою в якій реалізуються положення матеріальної галузі права – кримінального права.

Маємо погодитися із В.О. Меркуловою в тому, що до комплексних кримінально-процесуальних проблемних питань у сфері звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням ПЗВХ відносяться ті, які стосуються: відсутності відмежування кримінально-процесуального порядку застосування досить різних інститутів – звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням ПЗВХ та звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням ПЗВХ, які є різними за правовою природою та застосовуються на різних стадіях кримінального правосуддя; можливостей призначення судом однакових ПЗВХ за злочини різного ступня тяжкості; відсутності кримінально-процесуального врегулювання тих ситуацій, коли у суду є можливість застосування до неповнолітнього як спеціальних так і загальних (більш пільгових) видів звільнення від кримінальної відповідальності; відсутності кримінально-процесуального врегулювання конкретного порядку застосування окремих видів ПЗВХ, які вирізняються складністю у правозастосуванні, скасування умовного звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності тощо [10, с. 12–15; 11, с. 146–152].

Безумовним є те, що специфічність кримінального провадження щодо неповнолітніх як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду справи та ухвалення відповідного судового рішення про звільнення від кримінальної відповідальності має здійснюватися в межах правової природи, порядку та умов застосування звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, визначених у чинному кримінальному законодавстві.

Наступним чинником є те, що дієве запровадження Україною міжнародно-правових стандартів та позитивного досвіду інших країн світу у сфері кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх передбачатиме подальше удосконалення ювенальної юстиції. Невід'ємною складовою ювенальної юстиції є впровадження особливої системи судочинства для неповно-

літніх правопорушників. Що в свою чергу вимагатиме нових концептуальних підходів, а відповідно і спеціальних засад, які б безпосередньо стосувалися основ здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх. Тим більш, якщо на підставі узагальнення зарубіжного досвіду, будуть дієво запроваджені в законодавство України нові за сутністю кримінально-правові інститути пробації, медіації, патронації тощо [14, с. 180, 186].

Проте міжнародні стандарти та зарубіжний досвід впливатимуть і на реформування чинної системи ПЗВХ та системи видів та розмірів покарання щодо неповнолітніх, оскільки значно поширюватимуть уявлення про можливість внесення змін у чинне законодавство та удосконалення законодавчої техніки. Проблема полягає у тому, що з одного боку, вже аксіомою є доктринальні положення щодо необхідності подальшого удосконалення багатокліпної системи кримінально-правових заходів реагування на суспільно небезпечну поведінку неповнолітньої особи, утворення більш гнучкої та багаточисельної системи різних видів заходів суто виховного характеру; визначення видів покарання, які мають застосовуватися лише до неповнолітніх. Проте, з іншого боку, до сьогодні не існує єдиного бачення щодо напрямків такого реформування. Вирішення цих проблем потребує більш поглибленого та нового осмислення змісту та сутності системи суто виховних заходів та покарання для неповнолітніх, що також має здійснюватися в межах особливих (специфічних) засад здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Саме в засадах кримінального провадження має відтворитися суттєва зміна у підходах щодо законодавчого регулювання порядку застосування конкретних кримінально-правових заходів до неповнолітньої особи, яка вчинила правопорушення. В першу чергу це має стосуватися примусових заходів виховного характеру. Перегляд положень кримінально-процесуального законодавства (в частині більш поглибленого регулювання порядку застосування ПЗВХ) має здійснюватися у відповідності із засадами кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб.

Підсумовуючи вищезазначене, слід звернути увагу на наступне. Результатом багаточисельних наукових досліджень вітчизняних вчених кримінологів та процесуалістів є доведення того, що сфера правового регулювання кримінального правосуддя щодо неповнолітніх потребує суттєвих змін, обумовлених їхньою соціально-правовою уразливістю, необхідністю дотримання міжнародно-правових стандартів та врахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Не заперечуючи наявність підстав для впровадження кардинальних змін у відправлення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх шляхом впровадження елементів відновного правосуддя, різних форм вирішення кримінально-правового конфлікту поза сферою здійснення традиційного кримінального провадження (з залученням певних верств громадянського суспільства), – тим не менш, вважаємо, що проблеми удосконалення механізму правового регулювання традиційної вітчизняної системи кримінального провадження щодо неповнолітніх є наразі нагальними

та першочерговими. Зокрема, усунення суперечностей, недостатньої чіткості та повноти чинних кримінально-процесуальних положень, які стосуються реалізації звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.

І це реформування має торкнутися вищого теоретичного рівня – визначення загальних засад (принципів) кримінального провадження щодо неповнолітніх, шляхом уточнення певних їхніх сутнісних особливостей. Має бути законодавчо зафіксовано доцільність поглиблення специфічності здійснення судочинства щодо неповнолітніх. Наявність у ст.ст. 10, 27, 28 КПК Глави 2 «Засади кримінального провадження» певних виключень та уточнень щодо реалізації принципів рівності перед законом та судом, гласності та відкритості судового провадження, здійснення провадження в розумні строки по відношенню до неповнолітніх, – є недостатнім. Ці виключення містять оціночні категорії, реалізація яких суттєво залежить від суддівського розсуду.

В той же час особливий підхід у визначенні критеріїв співвідношення тяжкості вчиненого діяння та особистісних властивостей (соціального, психофізичного характеру) неповнолітньої особи, у встановленні справедливої пропорційності між ступенем суспільної небезпеки злочину та доцільним обсягом суворості кримінально-правових заходів та кримінально-процесуального примусу, у здійсненні особливого порядку кримінального провадження щодо неповнолітньої особи, – існує лише на рівні актів правозастосування і має рекомендаційний характер. Звуження сфери дискреційних повноважень суду, а отже меж суддівського розсуду, відповідно, більша чіткість та повнота правового регулювання порядку кримінального провадження щодо неповнолітнього, його звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, – мають обумовлюватися законодавчими вимогами щодо здійснення особливого підходу (порядку) у здійсненні кримінального правосуддя щодо неповнолітньої особи.

Особливий порядок правового регулювання розглядуваної сфери кримінально-процесуальних відносин, здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх є сутнісно складовою специфічного змісту принципу рівності громадян перед законом та судом. Відповідно, має бути відтвореною у спеціальній нормі – ст. 10-1 КПК «Додаткові гарантії забезпечення рівності неповнолітніх перед законом та судом», яка б поглиблювала розуміння змісту та сутності даного принципу щодо неповнолітніх, впливала б на законодавчий підхід у формуванні змісту конкретних кримінально-процесуальних положень, взагалі, законодавче регулювання порядку застосування конкретних кримінально-правових заходів до неповнолітньої особи, яка вчинила правопорушення, зокрема. В першу чергу це має стосуватися примусових заходів виховного характеру. Перегляд положень кримінально-процесуального законодавства (в частині більш поглибленого регулювання порядку застосування ПЗВХ) має здійснюватися у відповідності із засадами кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вечерова Є.М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : 12.00.08. Одеса. 2010. 20 с.
2. Голубов А.Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2005. 215 с.
3. Дмитришина Т.І. Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: 12.00.08. Одеса. 2016. 20 с.
4. Плужник О.І., Шелехов А.О., Корнієнко М.В. Злочини проти громадського порядку та громадської безпеки : хрестоматія. Одеса, 2017. 350 с.
5. Карпенко М.О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : 12.00.09 / Михайло Олегович Карпенко. Харків. 2004. 182 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 13. 04. 2012 р. № 4651-VI. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 01 червня 2018 року : Офіц. текст. К.: Алерта, 2018. 318 с.

8. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 24 жовтня 2016 року : Офіц. текст. К. : Алерта, 2016. 288 с.
9. Левандаренко О.О. Особливості процесу доказування у справах про злочини неповнолітніх : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Донецьк. 2003. 226 с.
10. Меркулова В.О. Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх: суперечливість кримінально-правових та кримінально-процесуальних положень. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2017. С. 12–15.
11. Меркулова В.О. Тенденції реформування інституту звільнення від кримінальної відповідальності: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2013. 146–152 .
12. Назимко Є.С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія. К. : КНТ. 2015. 368 с.
13. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна педологія : монографія. К. : Юрінком Інтер. 2016. 384 с.
14. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження) : монографія. Донецьк : Вид-во «Ноулідж». 2014. 370 с.
15. Пономарьова Т.Г. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : 12.00. Одеса : 2016. 19 с.
16. Постанова Верховної Ради України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 15 листопада 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 49. Ст. 432, Ст. 432.
17. Романюк В.В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх : дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2015. 254 с.
18. Уголовно-процесуальный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий: ответ. ред. Первый заместитель Председателя Верховного Суда УССР П.Г. Цупренко. Киев, Изд-во «Политической литературы Украины». 1984. 559 с.
19. Федорчук Н. Б. Відновне судочинство як альтернатива кримінальному: огляд його у Великій Британії та інших країнах прецедентної системи права. *Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична*. Львів. № 42. 2006. С. 360–365.